

УДК 7.036(477:450.341) «20»

Турчак Леся Іванівна

*кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри мистецтв,
Київський університет культури,
Київ Україна
lessit@ukr.net*

УКРАЇНА НА ВЕНЕЦІАНСЬКИХ БІЄНАЛЕ

Мета роботи. Дослідження пов'язане із вивченням фактів поширення українського образотворчого мистецтва в світовому художньому просторі ХХ і ХХІ ст. Метою ж даної статті є розгляд презентації проектів українського мистецтва періоду Незалежності України в контексті Венеціанських бієнале. **Методи** дослідження полягають у використанні загальнонаукових методів, теоретичних та практичних підходів щодо аналізу мистецьких проектів. Це дало можливість розкрити актуальні питання презентації України на виставках міжнародного рівня. **Наукова новизна** роботи полягає в систематизації досліджень творчості українських митців, їх проектів та презентації на відомих європейських виставках сучасного мистецтва. Дослідження трансформацій дозволяє прослідкувати ті зміни, які відбулися протягом десятиліть. **Висновки:** українське мистецтво відповідає європейським тенденціям та посідає належне місце в світовому художньому просторі.

Ключові слова: бієнале у Венеції, художній процес, українські проекти, сучасне образотворче мистецтво.

Турчак Леся Іванівна, кандидат искусствоведения, Киевский университет культуры, Киев, Украина

Украина на Венецианских биеннале

Цель работы. Исследование связано с изучением фактов распространения украинского изобразительного искусства в мировом художественном пространстве ХХ и ХХІ в. Целью же данной статьи является рассмотрение презентации проектов украинского искусства периода Независимости Украины в контексте Венецианских биеннале. **Методы** исследования заключаются в использовании общенаучных методов, теоретических и практических подходах анализа художественных проектов. Это позволяет раскрыть актуальные вопросы презентации Украины на выставках международного уровня. **Научная новизна** работы заключается в систематизации исследований творчества украинских художников, их проектов и презентации на известных европейских выставках современного искусства. Исследование трансформаций позволяет проследить те изменения, которые произошли на протяжении десятилетий. **Выводы:** доказано, что украинское искусство соответствует европейским тенденциям и занимает достойное место в мировом художественном пространстве. Наши творческие проекты все больше

привлекают внимание отечественных и зарубежных исследователей и является яркой презентацией современного состояния искусства.

Ключевые слова: биеннале в Венеции, художественный процесс, украинские проекты, современное изобразительное искусство.

Turchak Lesia, PhD in Art Criticism, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Ukraine at the Venice Biennale

The purpose of the article. The research is devoted to the study of the facts of the spread of Ukrainian fine arts in the world art space in the 20th and 21st century. The purpose of the article is to consider the presentation of Ukrainian art projects of the period of independence of Ukraine in the context of the Venice Biennale. **The research methodology** consisted in using general scientific methods as well as theoretical and practical approaches to analyze the Ukrainian art projects. **The scientific novelty of the work** lies in the systematization of researches into Ukrainian artists' creative work, their projects and presentations at the famous European exhibitions of contemporary art. The study of transformations allowed for tracing the changes which have taken place during the past decades. **Conclusions.** Ukrainian art proved to accord with the European tendencies and occupies its rightful place in the world art space.

Key words: the Venice Biennale, art process, Ukrainian projects, modern fine arts.

Вступ. Загальновідомо, що українське мистецтво знають у всьому світі. Народна приказка свідчить про те, що: «нашого цвіту по всьому світу», і це дійсно так. Підтвердженням факту є творчість відомих українських митців, які вже на поч. ХХ ст. знайомляться зі Світовим мистецтвом, презентують свою творчість на художній ниві і є відомими такі імена як О. Архипенко, К. Малевич, Г. Крук, М. Бойчук, Д. Бурлюк, В. Татлін та ін.

Ця добра традиція продовжується і в наш час. Наразі в Україні переважає більшість художників, які відомі в Європі, і відповідно їх роботи добре знані не лише на виставках, а й на аукціонах Sotheby's (Лондон), Phillips (Лондон) та ін. Зокрема, до них належать Анатолій Криволап, Арсен Савадов, Василь Цаголов, Олександр Ройтбурд, Ілля Чичкан, Олег Тістол та ін. [11].

Окрім того, вітчизняні митці презентують Україну на світових виставках та мистецьких проєктах, таких як Art Paris, Бієнале в Берліні, ART BASEL в Швейцарії та США, Бієнале в Венеції та ін.

Однак загальної картини стосовно українського образотворчого мистецтва в світовому художньому просторі не має. Це і зумовило тему дослідження: образотворче мистецтво України в міжнародному контексті.

Метою ж даної статті є розгляд презентації проєктів українського мистецтва періоду Незалежності України в контексті Венеціанських бієнале.

Виклад основного матеріалу. Бієнале в Венеції – одна з провідних виставок сучасного мистецтва. Започаткована в 1895 р., є постійною з 1907 р., однак особливої популярності набула після Другої світової війни (з 1948 р.).

Століття, що минуло від першої виставки, звичайно, дало змогу відслідкувати зміни в мистецтві. Щодва роки з'являлися нові імена митців, які представляли свої проекти на Бієнале, серед них і українські.

Участь українців у бієнале розпочалася ще на поч. ХХ ст.: 1924 р. – Олександр Усачов, 1928р. – Федір Кричевський, Михайло та Тимко Бойчуки, Кирило Гвоздик, Костянтин Єлева, Віктор Пальмов, Василь Седляр, Олексій Таран, Карпо Трохименко, Іван Хворостецький, Михайло Шаронов, 1930р. – Олексій Богомазов, Олександр Довгань, Василь Касіян, Іван Падалка, Зиновій Толкачов, Василь Седляр, 1932 р. – Борис Бланк, Василь Касіян, Іван Падалка, Моїсей Фрадкін, 1934 р. – Василь Касіян, Олексій Шовкуненко, 1956р. – Гаврило Глюк, Михайло Дерегус, Олександр Ковальов, Георгій Меліхов, Тетяна Яблонська, 1958р. – Михайло Дерегус.

Стосовно сучасних українських презентацій та проектів на Венеційських бієнале, то вони розглянуті в публікаціях В. Сидоренка, Н. Булавіної, Г. Вишеславського, О. Роготченка, О. Сидор-Гібелінди, О. Чепелик, О. Авраменко та ін.

Автори цих та ін. досліджень, зазвичай, аналізують один з виставкових проектів, тому загальна картина презентації образотворчого мистецтва на світових проектах відсутня. Цим і зумовлена тема вибору даної статті.

Трансформаціям в мистецтві передували зміни, які відбулися в українському мистецтві. Кін. 80-х – поч. 90-х рр. ознаменувався новими творчими поглядами та позиціями.

Із зміною змісту, форм, методів зображення в українському мистецтві виникає сукупність явищ, які отримали назву «нова хвиля». Її початок, на думку багатьох дослідників, пов'язаний із появою твору «Печаль Клеопатри», А. Савадова та Г. Сенченка, яка свого часу була сенсацією в московському Манежі на Всерадянській молодіжній виставці 1987 р. [11].

Інша Всесоюзна молодіжна виставка 1988 р. в московському Манежі була «тріумфом молоді української хвилі». Тут брали участь такі українські автори «постмодерністського спрямування»: А. Савадов («Меланхолія»), Г. Сенченко («Сакральний пейзаж Пітера Брейгеля»), крім них, у виставці брали участь О. Гнилицький, О. Голосій, Д. Кавсан, П. Керестей, С. Панич, К. Реунов, О. Ройтбут, В. Рябченко В. Трубіна та ін. Саме після цієї події критики почали говорити про народження нової «південної» («южной») школи.

Однак, процеси «виходу» українського мистецтва на міжнародний рівень розпочалися згодом. Що стосується Венеції, то офіційно в 2001 р. Україна вперше, як незалежна держава, взяла участь у Венеціанських бієнале (куратор В. Раєвський).

Відгуки про підготовку та рівень, на якому була представлена країна в 2001 р., виявилися досить суперечливими. Єжи Онух (куратор українського представництва, польський художник, на той час директор Центру сучасного мистецтва в Києві.), категорично зауважив: «У міжнародному плані краще буде, якщо всі швидше забудуть про присутність України на Бієнале. Наш проект знаходиться поза будь-яким контекстом взагалі. Навіть іронія, яку, можливо, автори проекту і вклали в нього, не спрацювала. Нашу палатку, як

нашу дійсність, сприйняли серйозно. З точки зору мистецтва, подібний проект – самогубство для художників. З позиції країни – крах. І якщо про це не говорити, то наступна участь в Бієнале буде такою ж. Вихід лише один – підготовкою до виставки такого рівня повинні займатись лише професіонали від сучасного мистецтва».

Відомий критик П'єр Рестані, відвідавши «Перший український проект», зауважив, що українська експозиція вигідно відрізнялася від інших: «незалежність країни позитивно позначилася на мистецьких процесах». Харольд Зеєман (куратор венеціанського Бієнале), того ж року, відвідавши Київ, позитивно оцінив українську презентацію, вважаючи її вдалою.

Відгуки іноземних критиків стосовно українських проектів були стриманими та позитивними, порівняно з вітчизняними. Якщо об'єктивно оцінювати першу участь у Бієнале, звичайно, наша експозиція мала досить невибагливий вигляд на тлі італійських Палаццо. Можливо на це вплинули не лише відсутність коштів, а й недостатній досвід участі у виставках такого рівня.

У 2003 р. Україна представляла проект В. Сидоренка «Жорна часу». На організаційному рівні ситуація була складною, оскільки поїздка до Венеції ледь не зірвалася через відсутність коштів (Міністерство культури, яке було головним спонсором, виділило кошти за 15 днів до від'їзду), а остаточний варіант монтажу зробили в ніч напередодні вильоту. У Венеції проект був представлений в двох експозиційних залах, що певною мірою порушувало цілісність сприйняття. Проект В. Сидоренка «Жорна часу» є складне і містке художнє та психологічне явище. Інсталяція митця складалася з трьох основних предметів: живописного полотна, «скляної» прозорої призми-кристала та складзеркала і все це супроводжувалося відзнятим відеофільмом та відновленими застарілими аматорськими фотографіями [10].

«Жорна» в творчості українських митців завжди мали певну символіку. Тому можливо вибір такого проекту символізував саме ту реальність і ті процеси, які важливі для суспільства. До теми «Жорна» зверталися навіть літератори. Так, ще в далекому 1947 р. була написана драма Уласа Самчука «Шумлять жорна».

В якій жорна стали символом незнищенності українців. У творі присутня головна думка, що хоч би як було важко українцям, хоч би як їх пригнічували окупанти, вони все одно здатні виживати в складних умовах. У третій, завершальній частині драми, в якій відбувається суд над зрадником Петром Івановичем, все дійство проходить під шум жорен. Простим українським селянам не до суду, не до політичних «розбірок». Для того, щоб вижити, вони просто мелють зерно [9].

Розглядаючи проект В. Сидоренка, асоціація з жорнами уособлює швидкоплинність часу, завдяки якому все змінюється. Але як відомо, сучасне мистецтво розраховане на те, щоб у кожного глядача виникали свої роздуми...

Підготовка до наступної участі наших митців на Венеціанському Бієнале теж не була легкою. У 2005 р. Україна не подала вчасно свою заявку на участь у бієнале. Тому не обійшлося без сутичок між експертною радою та

спеціалістами, головною проблемою була відсутність правил і норм, за якими принципами має відбутися відбір творів.

«Каменем спотикання було те, що долю української презентації вирішували не фахівці в царині сучасного мистецтва, а чиновники на безальтернативній чи псевдоконкурсній основі. Хотілося б сказати, що все було не так і, що здійснилися великі сподівання на чесний конкурс та фаховий підхід. Але...» – зауважила критик і аналітик сучасної культури, директор Фундації Центр Сучасного Мистецтва [3, с. 19.]

Після багатьох непорозумінь Україну на 51-Венеціанському Бієнале представляв проект Миколи Бабака «Діти твої, Україно». Фотоінсталяції митця пов'язані зі зверненням до української сільської фотографії, художник інтерпретував старовинні світлини, зібрані в наддніпрянських селах. Світлини збільшені фотоспособом для того, щоб звернути увагу на «Сліди історії» (осипання, злами, відбитки рук та ін.).

Звичайно, проект цікавий, але в художній спільноті виникло слушне зауваження щодо його актуальності в світовому контексті на презентації такого рівня.

Інша українська виставка на 51 Бієнале, була представлена благодійним фондом В. Пінчука «Сучасне мистецтво в Україні», проходила з власної ініціативи мецената, в розкішному Палаццо Пападопулі на Гранд Каналі. Куратор – відомий французький діяч Нікола Бурійо, роботи українських митців Арсена Савадова, Бориса Михайлова, Василя Цаголова, а також художників, які знані на світовій арт-сцені: Філіппа Паррено, Навина Раваншайкула, Джун Нгуена-Хацушибіі, Карстен Хеллера, Олафура Еліассона.

Звісно, презентації за державної підтримки та за рахунок фонду відрізнялися, можливо вже тоді був сенс об'єднати спільні зусилля заради одного проекту, проте така співпраця відбулася згодом.

Здавалося, громадськість врахувала попередні непорозуміння і 2005 р. створено механізм (за участі держави й громадськості), котрий мав регулювати відбір проектів на міжнародний конкурс Бієнале у Венеції, розроблено «Положення про конкурс щодо визначення мистецького проекту для представлення України на Венеційській бієнале» (zareєстроване в Міністерстві юстиції України 1 квітня 2005 р. за №355/10635).

Згідно постанови Міністерство культури кожні два роки заздалегідь має проводити відкритий творчий конкурс на право представляти Україну на виставці. У конкурсі мали брати участь українські мистецтвознавці й художники, творчість яких характеризується значними досягненнями, досвідом виставкової діяльності в галузі сучасного мистецтва. Звичайно, подані на конкурс проекти мають відповідати темі Венеціанського бієнале, бути актуальними в міжнародному контексті, здатними зацікавити широку міжнародну аудиторію, привернути увагу до сучасного українського мистецтва. Передбачалось, що персональний склад журі буде затверджено наказом Міністерства культури і мистецтва України. У складі журі є бути не менше дві третіх діячів і спеціалістів у галузі сучасного мистецтва. До складу журі також залучаються представники організатори конкурсу – Міністерства культури і мистецтва України.

Однак, у 2007 р. призначення комісара, кураторів українського проекту на 52-й Венеційській бієнале відбулося без офіційного представлення проекту.

«Поєма про внутрішнє море» – це проект, який представив Центр сучасного мистецтва PinchukArtCenter на 52 Венеціанській Бієнале. Міністерство культури самостійно призначило виконавців, у проекті задіяли художників з США, Великої Британії, Німеччини, України [2], у зв'язку з цим в «художньому середовищі» були нарікання на те, що Україну представлятимуть не лише українці й на те, що міністерство визначилося самостійно з кураторами та учасниками.

Незважаючи на такі нарікання, як засвідчують відгуки вітчизняних та іноземних дослідників, державна та приватна ініціатива забезпечила високий рівень презентації на Бієнале.

Проект демонструє спільне бачення авторів та їх прагнення досліджувати нові та активні ролі художників у суспільстві. На виставці порушувалися такі питання, на які за свого життя намагався дати відповіді Олександр Довженко – «Що значить бути українцем?», «Хто такі українці?», «Де вони – українці?» [7].

Віце-прем'єр і міністр культури Італії (Франческо Рутеллі) зазначив, що експозиція, представлена Центром сучасного мистецтва в Українському павільйоні на 52-й Міжнародній виставці, була важливою подією в світі мистецтва.

Тенденції позитивних змін продовжились і в 2009 р., українська експозиція розташувалася в одному з особняків Венеції: палац Пападополі (нагадаємо, перша українська експозиція 2001 р. була розташована в брезентовій палатці). Проект, який презентували вдруге був спільною ініціативою міністерства культури та приватною ініціативою (Pinchuk Art Centre).

Український павільйон відкрили міністр культури і туризму України Василь Вовкун, куратор Українського павільйону, арт-директор Pinchuk Art Centre П. Дорошенко та автори проекту Українського павільйону – «Степи мрійників»: художник Ілля Чичкан (Україна) та fashion-дизайнер Міхара Ясухіро (Японія) [4].

«Степи мрійників» – інсталяція, невід'ємні складові якої розміщувались як в самому Палаццо Пападополі, так і в старовинному місті.

Сюжет інсталяції: Ніколо Пападополі – власник Палацу Пападополі в середині XIX ст. – подорожує Україною, Монголією, Китаєм і врешті досягає берегів Японського моря, повторюючи таким чином шляхи Марко Поло.

Щодо оцінок презентації України в 2009 р. «в цілому» – і експозицію Чичкана і Ясухіро, і пісок на першому поверсі в Палаццо Пападополі, вечірку з Сердючкою – то український павільйон був помітним. Це й спричинило критику даного проекту. Нарікання та зауваження завжди супроводжують українські проекти, і це нормально, адже це засвідчує, що художній процес є в Україні і є такі дослідники, мистецтвознавці, які ним цікавляться, досліджують та оцінюють.

На 54-й Венеційській бієнале нашу країну представляла художниця Оксана Мась з проектом Post vs Proto-Renessans. Представлена робота

є величезним мозаїчним панно у вигляді «Гентського вітваря», яке зібране з тисяч дерев'яних писанок (12800). Рішення цікаве, крім того, в цьому проекті створення писанок були задіяні прості люди.

Куратор українського павільйону на Венеціанській бієнале Акілле Боното Оліва розповів, що він відчув «естетичний шок». Робота художниці – експериментальна. У ній відчувається традиція українського мистецтва і зв'язок з історичним авангардом [4].

За традицією, проект, представлений на Бієнале, викликав бурхливе обговорення. Зокрема, на шпальтах газети «Українська правда життя» висловлювалися критики, мистецтвознавці, галеристи та ін. Поряд із позитивними та негативними думками стосовно проекту О. Мась, майже всі були одноголосні в тому, що в Україні має бути налагоджена процедура відбору на Бієнале, причому це має бути авторитетна інституція, якій надані повноваження державою.

Крім того, варто було б оприлюднити критерії, за якими така комісія формується (О. Островська-Люта, куратор, керівник програм і проектів Фонду «Розвиток України») [5].

На 55-й Бієнале (2013 р.) нашу країну представили молоді художники: Жанна Кадирова, Микола Рідний і Гамлет Зіньковський, комісар Віктор Сидоренко, куратори Вікторія Бурлака, Олександр Солов'йов.

Проект був складним за змістом, не дивлячись на те, що над ним працювали молоді художники. У відеоматеріалі Миколи Рідного «Монумент» було зображено процес демонтажу радянського монумента й встановлення нового в Харкові. «Сучасні наймані працівники виконували роботу щодо усунення символів робітників-героїв». Рідний доповнив відео серією гранітних абстрактних скульптур – це гра з почуттям форми – скульптурний Пам'ятник.

Гамлет Зіньковський, так би мовити, «каталогізував» людей в своєрідні психологічні «профілі». Створив інсталяцію «Книга людей», яка складається з сотень портретів у рамках із сірникових коробок.

Комісар українського проекту, директор Інституту проблем сучасного мистецтва Віктор Сидоренко, зауважив, що Україна представила, насамперед, молодіжний проект і це важливо.

Олександр Солов'йов (заступник директора «Мистецького Арсеналу») звернув увагу на цілісність українського проекту і його відповідність загальній концепції Бієнале, яке проходило під назвою «Енциклопедичний палац» [11].

Участью молодих художників характеризується й 56-та Міжнародна виставка мистецтв у Венеції La Biennale di Venezia. Національний павільйон України представив групову виставку під назвою «Надія» за участю українських художників (серед учасників: Євгенія Белорусець, Микита Кадан, Жанна Кадирова, Микола Рідний, Сергій Жадан, Анна Звягінцева та Відкрита група), про це повідомила прес-служба Міністерства культури України.

Комісаром проекту було Міністерство культури України. Куратором – Бйорн Гельдхоф, заступник арт-директора PinchukArtCentre.

Український павільйон був розташований в спеціально побудованій скляній конструкції на набережній Семи мучеників (Riva dei Sette Martiri),

безпосередньо на шляху від Арсеналу (Arsenale) до Венеціанських садів (Giardini) [13].

Мінімалістичний скляний куб з написом NOPE на набережній для когось міг нагадати палатку 2001 р., але це не так, проект був відкритим для усіх охочих, які відвідували набережну. Павільйон уособлював концепцію експозиції, а саме – Україну, яка відкривається світові. На тлі певних історичних подій та всупереч збройному конфлікту в країні, цим виставковим проектом молоде покоління художників України демонструє свою віру в майбутнє держави.

Художниця Євгенія Белорусець представила фото шахтарів, які опинилися між українською армією й сепаратистами так званої «ДНР».

«Відкрита група» представила пронизливий проект про відсутніх людей (в будинках тих, хто пішов на війну, встановили відеокамери, які працювали в режимі реального часу). Колажна робота Жанни Кадирової з газетними вирізками – спроба представити нову Україну в майбутньому. Інсталяція Миколи Рідного (з текстами Сергія Жадана) – теж про війну і про надію.

І це цілком природно, що мистецтво відображає процеси, які відбуваються в суспільстві, а митці за допомогою творчих проектів передають все те, що хвилює українське суспільство.

Наступний український проект на біенале, теж не лишився осторонь філософських проблем сучасного суспільства.

57 Венеційська біенале проходило під гаслом «Viva Arta Viva» («Нехай живе мистецтво»), таку ж назву має головна експозиція виставки, куратором якої була Кристін Масел, тут представлено роботи 120 митців із 51 країни. Серед 80 національних павільйонів був і український.

За результатами рейтингового голосування конкурсною комісією з відбору, куратора українського проекту було відібрано групу, до складу якої увійшли П. Дорошенко та Лілія Куделі та «Dallas Contemporary» як організатора українського мистецького павільйону на Біенале-2017 [14].

Україну на 57-му Венеціанському біенале представив відомий український фотохудожник Борис Михайлов зі своєю серією робіт «Парламент».

У цьому проекті художник пропонує особистий погляд на розуміння суспільства, ознаками якого є фейкові новинні сайти, неперевірені факти та інформаційний гамір, домінування емоційної реакції над раціональним аналізом.

Наукова новизна. Досліджено творчість українських митців, їх проектів та презентацій на біенале в Венеції. Дослідження трансформацій дозволяє прослідкувати ті зміни, які відбулися протягом десятиліть в українському мистецтві.

Висновки. Саме такі проекти, презентації є об'єктивною демонстрацією стану сучасного мистецтва в Україні. Митці на належному рівні представляють нашу країну на виставках такого рівня, аналізуючи українські проекти з 2001 р., звісно, відчутні зміни, починаючи від тематики проекту та закінчуючи рівнем підготовки до участі в Біенале. Коментарі й відгуки вітчизняних та іноземних мистецтвознавців є свідченням того, що українські проекти на міжнародних

виставках є цікавими художній спільноті та відповідають сучасним світовим та європейським тенденціям.

Список використаних джерел

1. Авраменко О. Художні світи для Венеції, або ВБ-53 / О. Авраменко // Сучасне мистецтво, 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу. – file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2009_6_5%20(1).pdf. – Дата звернення 05.03.2018
2. Ботанова К. Венецианский карнавал. Дубль четвертый. / К. Ботанова // Зеркало недели. – 2007. – 8–16 марта. – С.4
3. Ботанова К. Форс-мажор як принцип публічної політики / К. Ботанова // Дзеркало тижня. – 2005. – 26 берез.1 квіт. – С. 19
4. Відбулося відкриття українського павільйону Венеціанської бієнале 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу. – <http://pinchukartcentre.org/ua/news/9465/>. – Дата звернення 08.04.2018
5. Курина А. Украина на 54-й Венецианской биеннале: яйца вкрутую [Електронний ресурс] / А. Курина // Українська правда життя. – 2011. – Режим доступу. – <http://life.pravda.com.ua/culture/2011/05/30/79591/> – Дата звернення 12.03.2018
6. Кушнарєва М. Сучасне українське образотворче мистецтво та світова художня спільнота: разом чи окремо?! М. Кушнарєва // Українознавчий альманах, 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу. – file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ukralm_2014_17_59.pdf. – Дата звернення 11.03.2018
7. Поема про внутрішнє море, 52 Венеціанська бієнале [Електронний ресурс]. 2007. – Режим доступу. – <http://pinchukartcentre.org/ua/exhibitions/past/7442> – Дата звернення 17.03.2018
8. Роготченко О. Бієнале '55 як лакмус сучасного концепту / О. Роготченко // Сучасне мистецтво, 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу. – file:C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2014_10_20%20(2).pdf – Дата звернення 24.03.2018
9. Руснак І. До історії видання драми «Шумлять жорна» Уласа Самчука / І. Руснак // Літературний процес: методологія, імена, тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/210/209#.Wxас0e6FOM8> pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 24.03.2018
10. Сидоренко В. Венеціанські Бієнале і проблеми сучасного мистецтва в Україні / В. Сидоренко // Сучасне мистецтво, 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу. – irbis-nbuv.gov.ua file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2004_1_11%20(1).pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.03.2018
11. Соловійов А. Новейшая история украинского искусства [Електронний ресурс] / А. Соловійов, А. Ложкина // Point zero. – 2010. – Режим доступу. – <http://top10-kiev.livejournal.com/279840.html>. – Загл. с екрана. – Дата обращения 01.04.2018.
12. Соловійов О. Турбулентні шлюзи / Олександр Соловійов. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – 192 с

13. Україну на Венеційській бієнале представить молодь [Електронний ресурс] // Українська правда життя 15.05.2013. – Режим доступу. – <http://life.pravda.com.ua/culture/2013/05/15/128523/>. – Назва з екрану. – Дата звернення 07.04.2018

14. Український павільйон на Венеційській бієнале відкриється 7 травня [Електронний ресурс] // 112. – 2015. – Режим доступу. – <http://ua.112.ua/svit/ukrainskyi-pavilion-na-venetsiiskii-biienale-vidkryetsia-7-travnia-226585.html/>. – Назва з екрану – Дата звернення 08.04.2018

15. Україна представить «Парламент» Михайлова на 57-ій Венеційській бієнале [Електронний ресурс] // Українська правда життя. – Режим доступу :<https://life.pravda.com.ua/culture/2017/01/19/222194/>. – Назва з екрану – Дата звернення 08.04.2018

References

1. Avramenko, O. (2009). Art worlds for Venice, or WB-53. *Modern Art*, 2009, [online] Available at: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2009_6_5%20(1).pdf.> [Accessed 05.03.2018].

2. Botanova, K. (2007). The Venice Carnival. The fourth double. *Zerkalo nedely [Mirror of the week]*, issue 8/12, pp. 4.

3. Botanova, K. (2005) Force majeure as a principle of public policy. *Zerkalo nedely [Mirror of the week]*, issue 8/9, pp. 19.

4. 'The opening of the Ukrainian Pavilion was held at the Venice Biennale'. Available at: <<http://pinchukartcentre.org/ua/news/9465> > [Accessed 08.04.2018].

5. Kurina, A. (2011). Ukraine at the 54th Venice Biennale: Hard boiled eggs. *Ukrayins'ka pravda zhy'ttya. [Ukrainian truth of life]* Available at: <<http://life.pravda.com.ua/culture/2011/05/30/79591>> [Accessed 12.03.2018].

6. Kushnariova, M. (2014). Contemporary Ukrainian Fine Arts and the World Artistic Community: together or separately. *Ukrainian Studies Almanac*. Available at: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ukralm_2014_17_59.pdf> [Accessed 11.03.2018].

7. 'A poem about the inner sea, the 52nd Venice Biennale'. Available at: <<http://pinchukartcentre.org/ua/exhibitions/past/7442>> [Accessed 17.03.2018].

8. Rohotchenko, O. (2014). Biennale '55 as the litmus of the modern concept *Modern Art*, Available at: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2014_10_20%20(2).pdf> [Accessed 24.03.2018].

9. Rusnak, I. (2014). To the history of the publication of the drama «The Noise of Millstones» by Ulas Samchuk. *Literary process: methodology, names, trends*, [online] Available at: <<http://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/210/209#.Wxac0e6FOM8pdf> > [Accessed 24.03.2018].

10. Sidorenko, V. (2004) The Venice Biennale and the problems of contemporary art in Ukraine. *Modern Art*, [online] Available at: <[irbis-nbuv.gov.ua file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2004_1_11%20\(1\).pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/file:///C:/Users/Admin/Downloads/S_myst_2004_1_11%20(1).pdf)> [Accessed 25.03.2018].

11. Soloviov, A. (2010) The newest history of Ukrainian art. *Point zero*, [online] Available at: <<http://top10-kiev.livejournal.com/279840.html>> [Accessed 01.04.2018].

12. Soloviov, A. (2006). *Turbulent Gateways*. Kyiv. Intertekhnolohiia.

13. *Young people to represent Ukraine at the Venice Biennale*, [online] Available at: <http://life.pravda.com.ua/culture/2013/05/15/128523>. [Accessed 07.04.2018].

14. Ukrainian Pavilion at the Venice Biennale will open on May 7. (2015). *Sto dvanadtsiat [112]*, [online] Available at: <http://ua.112.ua/svit/ukrainskyi-pavilion-na-venetsiiskii-biiennale-vidkryietsia-7-travnia-226585.html> > [Accessed 08.04.2018].

15. *Ukraine will present Mikhailov's «Parliament» at the 57th Venice Biennale*, [online] Available at: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/01/19/222194> > [Accessed 08.04.2018].

© Турчак Л. І., 2018